

TOMASZ PARTEKA

Politechnika Gdańska

**PROJEKT BADAWCZY
KOMITETU BADAŃ NAUKOWYCH
PT. TRANSFORMACJA ZDEGRADOWANYCH
STRUKTUR PRZESTRZENNYCH
METROPOLII POLSKICH**

Abstract: KBN Research Project – Transformation of Degraded Spatial Structures of Polish Metropolises. Research project, founded by KBN (Scientific Research Committee) in May 2004, aimed at empirical analysis, synthetic diagnose and conceptual development of rules and instruments of Polish metropolises' transformation. Three metropolises are being analyzed: Wrocław, Łódź and Tri-City.

Their analysis were basis, on which diagnose of reasons and evaluation of negative results of transformation were formulated. Methodological aims of the research project include: to create a paradigm of cities' development integrated planning; to provide a model for the concept of sustainable development and to identify the rules, concerning monitoring of changes in the metropolitan space.

The practical aim of the research is to create the support for the applications for the EU funds destined to enhance structural change in metropolitan areas.

In the article, several research hypothesis are formulated. The main one links the cities' development with the role of self-governments in designing the rational development. That creates the chance for the cities' revitalisation and creating new metropolitan functions. This is the condition of positive answering to the challenge of competition between European cities.

Przestrenny rozkład potencjału społecznego, ekonomicznego oraz intensywność urbanizacji wskazuje, że główną rolę w rozwoju Polski odgrywa ograniczona liczba wielkich miast, które w procesie polaryzacji przestrzeni europejskiej (w tym polskiej) będą odgrywały decy-

dującą rolę. Jednocześnie potencjał ten nie jest właściwie wykorzystywany, a wręcz marnotrawiony i degradowany.

Problem ten jest wciąż słabo empirycznie rozpoznany, naukowo zsyntetyzowany i koncepcyjnie rozwinięty zarówno w badaniach, jak i działaniach władz samorządowych, a także administracji rządowej.

W procesie rozwoju wielkich miast polskich, pretendujących do roli i funkcji metropolii, rysuje się nowa, bardzo istotna faza. Zakończeniu wzrostu ilościowego ludności, powolnej modernizacji jakościowej sfer życia oraz rozwiązań technicznych, towarzyszy jednocześnie degradacja poważnych, obiektywnie cennych struktur, opuszczonych przez aktywną politykę urbanizacyjną.

Skala i znaczenie skutków tej degradacji jest szczególnie istotna w kilku wielkich miastach, które podlegając procesom metropolizacji stanowią ważne ogniwa w strukturze sieci osadniczej kraju. Miasta te zostały zidentyfikowane pod względem predyspozycji metropolizacyjnej w *Koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju* z 2001 r.¹ Do grupy potencjalnych metropolii zostały zaliczone: Warszawa, Kraków, Katowice, Trójmiasto, Wrocław, Łódź, Poznań.

Taki był też impuls podjęcia projektu badawczego przez zespół kierowany przez Tomasza Partekę². Komitet Badań Naukowych (Zespół Mechaniki, Budownictwa i Architektury) pozytywnie ocenił wniosek i ustanowił projekt w maju 2004 r.

Celem projektu było empiryczne rozpoznanie, syntetyczne zdiagnozowanie i koncepcyjne rozwinięcie zasad i instrumentów działań transformacyjnych polskich metropolii w ich rozwoju, mającym sprostać warunkom europejskiej konkurencyjności.

1. Przesłanki podjęcia badań. Przedmiot poznania i badania

Podstawową przesłanką podjęcia badań była potrzeba stworzenia rozwiniętej argumentacji dla wsparcia rozwoju polskich metropolii zgodnie z europejską polityką przestrzenną zawartą w dokumentach Komisji Europejskiej. Podstawowy dokument: *European Spatial Deve-*

¹ *Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*. Monitor Polski nr 26 z 16.08.2001r.

² Członkami zespołu byli: Barbara Bańkowska, Piotr Lorens, Izabela Mironowicz, Radomir Nowakowski, Tomasz Ossowicz, Jadwiga Pankau, Feliks Pankau, Ewa Rząd, Barbara Sierecka-Nowakowska, Barbara Szwankowska, Stanisław Szwankowski.

lopment Perspective (ESDP) – Europejska Perspektywa Rozwoju Przestrzennego poświęca wiele uwagi procesom rozwoju wielkich miast, w tym procesom degradacyjnym.

W akapicie nr 85 ESDP czytamy: „przyszłość miast oraz ośrodków miejskich w EU zależy od zwalczania wzrastającej biedy, społecznego ostracyzmu oraz zapobieganiu utracie przez miasto niektórych z jego funkcji. Należy usilnie promować zarówno rekonstrukcję zaniedbanych terenów przemysłowych, jak i wyważone lokalizowanie taniego budownictwa mieszkaniowego”³. Zaś sformułowane do tego zagadnienia opcje polityczne rekomendują działanie (88) 9.: „propagowanie strategii zintegrowanego rozwoju miast. Szczególną uwagę należy zwrócić na zwalczanie społecznego wyłączenia oraz restrukturyzacji niedostatecznie wykorzystanych lub porzuconych wiejskich terenów i osiedli”⁴.

Diagnoza tego stanu w stosunku do miast europejskich dotyczy także polskich miast. Uznając ESDP za główny dokument programowy działań – Komisja Europejska wśród instrumentów wsparcia wyodrębniła także specjalną Inicjatywę Wspólnoty URBAN. Środki te kierowane są do krajów członkowskich na rozwój tych miast, które przekonująco wystąpiły z wnioskami aplikacyjnymi dokumentującymi potrzebę i efektywność wsparcia.

Wprawdzie Polska w okresie 2004-2006 nie będzie objęta Inicjatywą URBAN, ze względu na już rozdysponowane środki UE (728 mln euro), lecz w okresie programowania 2007-2013 dostępność polskich miast będzie analogiczna, jak pozostałych członków UE. Zgodnie z Rozporządzeniem Rady Europejskiej (nr 1260/1999, art. 20) celem Inicjatywy URBAN jest: „wspieranie tworzenia i wdrażania szczególnie nowatorskich strategii zrównoważonej odnowy ekonomiczno-społecznej na obszarze małych i średnich miast oraz dzielnic w dużych aglomeracjach dotkniętych zjawiskami kryzysowymi”.

Priorytetowym działaniem Inicjatywy URBAN jest: rekultywacja terenów poprzemysłowych, renowacja budynków i terenów ekologicznie zdegradowanych oraz zachowanie elementów kulturowego i historycznego dziedzictwa (celem jest tworzenie możliwości zatrudnienia, integracja społeczności lokalnej i poprawa poziomu życia na obszarach miejskich z poszanowaniem zasad ochrony środowiska).

³ ESDP. *Perspektywy Przestrzennego Rozwoju Europy. Kierunki zrównoważonego i trwałego rozwoju terytorialnego w Unii Europejskiej*. Poczdam 1999. Tekst polski Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2000 r., masz. pow., s. 21.

⁴ Tamże, s. 22.

W działaniach tych zakłada się zastosowanie jednoczesnych i kompleksowych działań łączących odnowę przestarzałej i zużytej infrastruktury miejskiej z działaniami na rzecz ożywienia gospodarki i poprawy sytuacji na rynku pracy, uzupełnionych przez środki przeciwdziałające zjawisku marginalizacji określonych jednostek i grup społecznych oraz środki służące poprawie jakości środowiska naturalnego.

Z inicjatywy URBAN skorzystały już takie metropolie, jak: Glasgow, Liverpool, Madryt, Bruksela, Mediolan, Le Havre, Hamburg.

Polskie miasta metropolitalne nie mają rozwiniętych empirycznych badań urbanistyczno-architektonicznych, społecznych i ekonomicznych. Może to, oprócz oczywistej luki planistyczno-diagnostycznej, oznaczać także ograniczenie dostępności do funduszy europejskich, do których Polska jako członek Unii Europejskiej będzie mogła aplikować.

Drugą przesłanką był deficyt badań naukowych dokumentujących realne procesy w przestrzeni polskich miast oraz realistyczną interpretację procesu równoważenia rozwoju (*sustainable development*) w poparciu o instrumentarium badań naukowych.

Istniejąca sytuacja na polu badań przestrzennych charakteryzuje się brakiem kontynuacji naukowych interpretacji równoważenia rozwoju i ładu przestrzennego w stosunku do konkretnych struktur. Właśnie w odniesieniu do wielkich miast mamy do czynienia z rozwojem chaotycznym, nie zrównoważonym także w tych częściach miast, które niegdyś stanowiły ich główne tworzywo miastotwórcze (tereny przemysłowe, portowe, komunikacyjne, usługowe centra), a dziś podlegają procesom degradacyjnym. Szczególną cechą polskiej przestrzeni, jaką jest mała stabilność warunków zewnętrznych rozwoju struktur miejskich, nie jest dostatecznie wsparta badaniami procesów zmian oraz czynników wpływających na te procesy w okresie transformacji.

Trzecia przesłanka wynikała z nowej sytuacji prawnej planowania przestrzennego w Polsce – o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, wprowadza zapisy stanowiące nowe wyzwania metodyczne i nowe obowiązki dla samorządu województwa: określenie w planie zagospodarowania przestrzennego województwa obszarów problemowych wraz z zasadami ich zagospodarowania oraz opracowania planu zagospodarowania przestrzennego obszaru metropolitalnego, jako wyodrębnionej części w planie zagospodarowania przestrzennego województwa, a także dokonywania okresowych ocen realizacji zmian w przestrzeni i realizacji planu w formie raportów o stanie zagospodarowania przestrzennego. Oznacza to realizację zale-

ceń Habitatu II⁵: „Popierać strategie planowania, rozwoju i zarządzania w skali metropolitalnej i/lub regionalnej obejmujące wszystkie aspekty działalności miejskiej w sposób zintegrowany oraz oparte na uzgodnionych rozwiązaniach dla obszarów metropolitalnych”, „Monitorować i analizować skuteczność i sprawność metropolitalnych struktur i systemów administracyjnych oraz wprowadzać uzyskane wyniki do polityki dotyczącej zagadnień makroekonomicznych, społecznych i ochrony środowiska”.

Czwarta przesłanka wynikała z braku podstaw metodycznych w zakresie monitorowania zmian w okresie transformacji oraz dokonywania oceny skutków tych zmian. Duża zmienność zjawisk wpływających na rozwój oraz wzrost rangi nowych zjawisk (szybki obieg informacji z wykorzystaniem nowych technologii, gospodarka oparta na wiedzy) z jednoczesną zmiennością metod badań prowadzi do braku podstaw do dokonywania naukowo uzasadnionych ocen i w następstwie, reagowania stosownie do wyników badań. Jedynie ciągłość monitoringu, opartego na kryteriach naukowych, jest w stanie przyczynić się do racjonalizacji gospodarowania w nowej sytuacji.

2. Istniejący stan wiedzy w zakresie tematu badań w 2003 r.⁶

Badania nad polskimi metropoliami były w ostatnich latach prowadzone głównie z inspiracji i pod kierunkiem zmarłego w 2001 r. prof. dr inż. arch. Jerzego Kołodziejskiego. Wyniki tych badań zostały utrwalone i wprowadzone do obiegu myśli badawczej głównie przez wydawnictwa Polskiej Akademii Nauk⁷. Także w innych publikacjach⁸ prezentowane są efekty badań.

W różnych ośrodkach prowadzone są badania cząstkowe dotyczące poszczególnych zagadnień związanych z przekształcaniem ob-

⁵ Konferencja Narodów Zjednoczonych w sprawie osiedli ludzkich. Habitat II. Ministerstwo Gospodarki Przestrzennej i Budownictwa. Warszawa 1996 s. 122.

⁶ Omawiany projekt badawczy został ustanowiony w maju 2004 r. na podstawie wniosku złożonego w KBN w 2003 r.

⁷ Patrz: J. Kołodziejski, T. Parteka (red.), *Kształtowanie ładu przestrzennego polskich metropolii w procesie transformacji ustrojowej III RP*. Biuletyn KPZK PAN z. 193, Warszawa 2001 oraz J. Kołodziejski, T. Parteka (red.), *Ład polskiej przestrzeni*. Biuletyn KPZK PAN z. 199 Warszawa 2001.

⁸ K. Kuciński, T. Kudłacz, T. Markowski, Z. Ziobrowski: *Zintegrowany rozwój aglomeracji a konkurencyjność polskiej przestrzeni*. Studia KPZK PAN, t. CXI, Warszawa 2002.

szarów zdegradowanych. Dotyczą one zarówno instrumentów/narzędzi działania, jak i problemów technicznych czy planistycznych związanych z przekształcaniem poszczególnych typów/rodzajów terenów, jak np. poprzemysłowych, powojkowych, poportowych, pokolejowych, śródmiejskich, mieszkaniowych o różnej genezie. W szczególności należy wymienić prace prowadzone przez zespoły pod kierunkiem profesorów: A. Baranowskiego, N. Juzwy, M. Kochanowskiego, Z. Ziobrowskiego i in. Rzadko jednak dotyczyły one obszarów metropolitalnych. Problematykę kształtowania miast i metropolii porusza tylko prof. T. Markowski, a w odniesieniu do problematyki kształtowania metropolii należy wymienić także prace prof. B. Jałowieckiego. Rozważania te w małym stopniu dotyczą jednak kwestii ich rewitalizacji⁹. Zagadnieniem tym zajmują się natomiast badacze z innych krajów europejskich.

Problem rewitalizacji obszarów metropolitalnych w polskich realiach staje się jednak coraz bardziej poważny – atomizacja i segmentacja przestrzeni wielkich miast i obszarów metropolitalnych, brak wspólnej wizji rozwoju i polityki współdziałania prowadzi do znacznych degeneracji ich struktury, czego jaskrawymi przykładami są m.in. Trójmiasto, Wrocław, Łódź. Co ważne, jak wynika z doświadczeń zachodnioeuropejskich, dotyczy on nie tyle samej przestrzeni, co całokształtu procesów społeczno-ekonomicznych decydujących o rozwoju obszarów metropolitalnych.

3. Metodyka badań

Cele szczegółowe badań

Cele poznawcze

- (a) **Zbadanie realnych procesów** transformacji wybranych struktur miejskich reprezentatywnych dla warunków polskich metropolii (w stanie tworzenia), w tym – korelacji oddziaływania czynników przestrzennych, społecznych i ekonomicznych na pożądane i niepożądane skutki transformacyjne.
- (b) **Diagnoza przyczyn** negatywnych procesów rozwojowych w metropolii w powiązaniu z oceną skuteczności funkcjonowania sfery regulacji struktur samorządowych w aspekcie spełniania powinności kształtowania ładu przestrzennego metropolii.

⁹ Należy wymienić ważną publikację K. Gasidły i J. Gorgoń: *Modelowe przekształcenia terenów poprzemysłowych i zdegradowanych*. Program UNDP, Katowice 1999.

- (c) **Ocena skutków** negatywnych, degradacyjnych procesów dla dalszego rozwoju funkcji metropolitalnych.

Cele metodologiczne

- (d) **Wstępne sformułowanie** paradygmatu zintegrowanego planowania rozwoju miast w formach planowania strategicznego, programowania, planowania urbanistyczno-architektonicznego i realizacji, w tym – sformułowanie nowatorskich zasad planowania urbanistycznego i architektonicznego w dążeniu do tworzenia ładu przestrzennego i estetycznego w polskich metropoliach.
- (e) **Sformułowanie modelowych koncepcji** kształtowania ładu przestrzennego wybranych metropolii polskich w procesie transformacji zdegradowanych struktur z wykorzystaniem interdyscyplinarnych metod diagnozowania i prognozowania rozwoju metropolii w warunkach równoważenia (aspekt przestrzenny, społeczny, ekonomiczny).
- (f) **Określenie pożądanego instrumentarium** kształtowania ładu przestrzennego metropolii w zakresie transformacji zdegradowanych struktur przestrzeni miejskiej, w tym określenie zasad i zawartości monitoringu jako podstawy oceny skuteczności działań transformacyjnych.

Cele użytkowe

Sformułowanie opisu postępowania w zakresie „dobrych praktyk” celowych do podjęcia zarówno w warsztacie planowania przestrzennego, jak i działań władz samorządowych:

- (g) **Stworzenie podstaw merytorycznego wsparcia** do aplikacji o środki Unii Europejskiej, szczególnie w zakresie inicjatywy URBAN, w odniesieniu do interpretacji kwalifikowania proponowanych działań.
- (h) **Zainicjowanie badań komplementarnych** z badaniami innych europejskich ośrodków naukowych w strukturze badań VI Programu Ramowego, w tym – wzmocnienie badawczo uargumentowanych kierunków postulowanych działań władz samorządowych, szczególnie w planowaniu strategicznym, programowaniu i marketingu urbanistycznym, a także wpływające na doskonalenie projektowania architektonicznego.

4. Hipoteza badawcza

Sondażowe diagnozy sytuacji i rozwoju wielkich miast polskich w aspekcie architektonicznym, urbanistycznym, ekonomicznym

i społecznym wskazują celowość hipotetycznego ujęcia badawczego realnych procesów rozwoju:

- po pierwsze: uznając, że w procesie rozwoju polskiej przestrzeni w tworzeniu konkurencyjności gospodarki i społeczeństwa decydować będzie 7 ośrodków zurbanizowanych (Warszawa, Katowice, Kraków, Trójmiasto, Łódź, Wrocław, Poznań) – należy stworzyć warunki architektoniczno-urbanistyczne rozwoju tych ośrodków przez transformację istniejących struktur, szczególnie tych części, które uległy materialnej, estetycznej, ekologicznej degradacji, gdyż struktury te nie utraciły wartości położenia i związków funkcjonalnych z tkanką miejską;
- po drugie: zdegradowane a podlegające restrukturyzacji tereny miejskie powinny być miejscem zdecydowanie nowatorskich rozwiązań architektonicznych i urbanistycznych programowych, funkcjonalnych, jednak nie powinny to być realizacje chaotycznie i sztucznie wkomponowane w struktury miejskie; konieczne jest stworzenie zasad paradygmatu ładu architektonicznego i urbanistycznego dla tych struktur w celu przyjęcia nowych wyzwań;
- po trzecie: restrukturyzacja zdegradowanych struktur miast polskich jest historyczną szansą ich rozwoju i powstrzymania narastającego kryzysu centrów miast polegającego na przemieszczeniach dawnych funkcji centrotwórczych poza miasta w formach dzielnic usługowo-handlowych, grupujących ponadnarodowe korporacje kapitałowe (Cassino, Geant, Castorama, Real, IKEA, Shell, BP); tworzą się *quasi* centra o bardzo prymitywnej, ubogiej w treść architekturze – niestety o cechach znacznej trwałości;
- po czwarte: przywrócenie samorządom możliwości sterowania racjonalnym rozwojem miast, także w aspekcie architektoniczno-urbanistycznym, stwarza szanse rewitalizacji miast i kreowania zdrowych funkcji metropolitalnych zdolnych wpisać się w warunki konkurencyjności miast europejskich; warunków tych nie tworzą powstające pod wpływem nacisków grup kapitałowych – centra usługowo-handlowe oderwane od ciągłości stylów architektonicznych tych miast i form urbanistycznych.
- po piąte: procesy miastotwórcze nie zamykają się w granicach miast, ale rozgrywają się w powiązaniu z przestrzenią

otaczającą; wyjście tych procesów poza miasta wymaga poszukiwania rozwiązań przez współdziałanie miast z obszarami gmin i przeniesienia optymalizacji rozwiązań na skalę regionalną.

Badaniami objęto trzy ośrodki predestynowane ze względu na swój potencjał do kreowania funkcji metropolitalnych, a zarazem o dużej zawartości zdegradowanej tkanki urbanistycznej:

Wrocław – jako przykład dynamicznie rozwijającego się ośrodka skoncentrowanego, o walorach znacznych powiązań z siecią miast europejskich, a więc silnie podlegającego globalizacji, jednocześnie miasta (przez swoje położenie) w stanie zagrożenia, co udowodniła powódź – powodując znaczną destrukcję tkanki miejskiej;

Łódź – jako względnie młode wielkie miasto ogromnego tempa restrukturyzacji gospodarczej i społecznej (pierwsza „ofiara” żywiłowej gospodarki rynkowej), co dało efekty znacznej degradacji i dewastacji architektury i urbanistyki;

Trójmiasto – fenomen związku miast o różnych ścieżkach i standardach rozwoju, otwartego na globalizację, jednocześnie podlegającego zmiennej koniunkturze gospodarki morskiej i zmian technologicznych w transporcie, „owocujących” dużymi terenami postoczniovymi i portowymi.